Іванові Тургенєву,

на знак глибокої приязні

та великої пошани.

Гі де Мопассан

I

Туди ходили щовечора, десь коло одинадцятої години, так само просто, як ходять до кав’ярні.

Збиралися там шість чи вісім чоловік, завжди ті самі, не абиякі гультяї, а люди поважні, крамарі та міська молодь; пили шартрез і жирували злегенька з дівчатками або ж балакали на серйозні теми з мадам, яку всі поважали.

Десь під північ вертали додому. Молодь інколи лишалася ночувати.

Маленький, нажовто фарбований будинок мав хазяйський вигляд і стояв на розі вулички, позад церкви Святого Етьєна; з його вікон видно було гавань з численними кораблями, що їх розвантажували, чимале солончакувате болото, прозване Сагою, а туди далі — берег Діви та стару, геть посірілу каплицю.

Мадам походила з статечної селянської родини з департаменту Ер і взялася за цю професію зовсім так, як би стала модисткою або пралею. Упередження проти безчестя, зв’язаного з проституцією, таке живуче та міцне по містах, не

існує по нормандських селах. Селянин каже: "Це добра робота" — і посилає свою дитину тримати дівчачий гарем, так само як посилав би її орудувати пансіонатом для панночок.

Цей дім, зрештою, дістався їй у спадщину від старого дядька, що раніше посідав його. Мосьє та мадам колись тримали корчму недалеко від Івето, але негайно її ліквідували, розміркувавши, що заклад у Фекані дасть їм більший зиск; і от одного дня вони прибули, щоб узяти на себе провід у справі, яка без хазяїв почала занехаюватися.

Добрячі вони були люди, а тому й персонал їхній, і сусіди одразу ж поставилися до них приязно.

По двох роках господар помер від апоплексичного удару. Нова професія вимагала від нього ледачого і нерухомого життя, отже, він погладшав, і це видиме здоров’я загубило його.

Мадам, овдовівши, стала предметом марних зальотів для всіх постійних відвідувачів, але, так принаймні казали, вона була неприступна, і навіть її дівчата, пильно стежачи, нічого не могли запримітити.

Вона була велика на зріст, огрядна з себе і миловидна, її обличчя, зблідле в сутіні завжди зачиненого помешкання, вилискувало, неначе вкрите масним лаком. Скромна зачіска, з чужих у кучері звитих кіс, що оточувала чоло, надавала їй надто молодого вигляду і не пасувала до уматерілих форм. Завжди весела, з ясним обличчям, вона радо жартувала, але з відтінком стриманості, котрої ще не вибавила в ній нова справа. Гостре слово її завжди трохи соромило; коли ж який зле вихований юнак називав її заклад на власне його ім’я, вона сердилася, обурювалася. Зрештою, вона мала делікатну душу, і хоча по-

дружньому поводилась зі своїми дівчатами, але ж охоче повторювала, що "вона їм нерівня".

Часом серед тижня, забравши з собою частину персоналу, вона їздила у найманій кареті за місто: там дівчата вільним-вільно бавились собі на травичці на березі малої річечки, що далі збігала у долину Вальмон. То були прогулянки випущених на волю пансіонерок. Вони бігали як несамовиті, гралися, як діти, і раділи, як сп’янілі свіжим повітрям в’язні. Розташувавшись на травичці, їли м’ясо, запивали сидром і повертались додому, як уже ніч налягала, з солодкою втомою та приємною млостю; в кареті обіймали, цілували мадам, наче рідну добру маму, таку щедру на пестощі, таку поблажливу.

Дім мав два входи. На самому розі увечері відчинялося щось подібне до шинку для простого люду та матросів. Двоє з дівок, призначені для спеціальної комерції в цьому місті, задовольняли потреби його клієнтури. Вони услуговували за допомогою парубчака, що прозивався Фредерік, невисокого білявця, безбородого, а здорового, як бугай. Ставлячи на хисткі мармурові столики пляшки вина та пивні кухлі, вони сідали на коліна пияків і, охоплюючи руками за шию, прохали частувати своїх милованок.

Троє інших дам (їх усього було п’ятеро) становили, так би мовити, аристократію і мали обслуговувати горішній поверх, окрім тих випадків, коли нагорі бувало пусто, а внизу потребували їхньої допомоги.

Юпітерів салон,[1] де збиралася місцева буржуазія, був обклеєний блакитними шпалерами та прикрашений великим малюнком Леди, що простяглася під лебедем. Заходили сюди крученими сходами, що нанизу впиралися у вузькі надвірні плохенькі дверцята, над якими горів цілу ніч за ґратками ліхтарик, такий самий, як і ті, що ще подекуди в містах

світяться під образами мадонни у невеликому закапелочку в мурі.

Будівля була вогка, стара, тхнула цвіллю. Інколи коридорами проносило пахощами одеколону, а часом крізь прочинені двері знизу долітав гук п’яних гостей і, наче грім, розлягався по цілому дому, викликаючи на обличчях панів із другого поверху тривогу та огиду.

Мадам, своя людина з клієнтами-друзями, ні на хвилину не виходила з салону, все слухаючи від них міські новини-теревені, до яких була дуже цікава. Її статечна розмова перебивала легковажні балачки трьох дівчат і давала перепочити розпусним язикам пузатеньких обивателів, які щовечора дозволяли собі помірковану й чесну розвагу — випити чарочку лікеру в товаристві публічних дівчат.

Три горішніх дами прозивалися: Фернанда, Рафаела та Роза Шкапа.

Персонал був нечисленний, а тому хазяйка намагалася, щоб кожна з-поміж них становила якийсь осібний жіночий тип, щоб відвідувач мав можливість тут знайти, бодай до певної міри, втілення свого ідеалу.

Фернанда правила за біляву красуню; це була здорова, дебела, пухкотіла дівчина, справжня дочка широких ланів, що їй нічим не можна було знищити ластовиння, а куці, ясні, як з льону, і безбарвні коси скидалися на розчесане пасмо конопель і ледве-ледве вкривали голову.

Рафаела, родом із Марселя, поваландавшись по портових поморських містах, грала роль неминучої красуні-єврейки; вона була худа, розмальована, вилицювата. Чорні коси блищали їй

від помади і вились на скронях кільцями. Очі були б гарні, коли б правого не псувало більмо. Горбатий ніс нависав над випнутою вперед щелепою, де двійко верхніх нових зубів сліпуче біліли поряд з іншими, що від старості прибрали кольору темного трухлявого дерева.

Роза Шкапа, маленький натоптаний клубочок, вся пішла в живіт на куценьких ніжках, співала з ранку до смерку не своїм голосом то сороміцьких, то сентиментальних пісеньок і оповідала безконечні та безглузді речі, причому переставала балакати, щоб попоїсти, а їсти переставала, щоб поговорити; завжди рухлива, вертка, як вивірка, дарма що товста і коротконога; її регіт, каскад пронизливого вереску, лящав, не знаючи впину, то тут, то там, у кімнаті, в комірчині чи в кав’ярні — скрізь, причому без усякого приводу.

На нижньому поверсі було двоє дівчат: Луїза, на прізвисько Ясочка, та Флора, що їй дали кличку Гойдалка, бо трохи на ногу кульгала. Перша завжди вбиралася за Волю з триколірним пояском, друга — за фантастичну іспанку з мідними дукатами-цехінами, що витанцьовували за кожним кроком в її рудих косах; обидві мали вигляд куховарок, вирядженних до карнавалу. Такі собі жіночки з простолюддя — ні згірші, ні кращі, справжні шинкарські служки, а в порту їх жартома називали Двома Помпами.

Злагода, хоча й хистка, та рідко порушувана, панувала серед цих п’ятьох жінок завдяки миротворній премудрості мадам та її невичерпному доброму гумору.

Єдиний на все містечко, цей заклад мав досить відвідувачів. Мадам зуміла надати йому такого порядного вигляду, вона була така привітна, така до всіх ввічлива, так славилась своїм добрим серцем, що жила в оточенні ніби якоїсь пошани. Сталі відвідувачі витрачалися на неї й раділи, як вона виявляла кому

більшу увагу; а коли вдень траплялося їм здибатися з нею у місті, вони, прощаючись, казали:

— Бувайте, до вечора! Ви знаєте де? — точнісінько так, як говориться: "Зустрінемося в кав’ярні, по обіді, гаразд?"

Зрештою, дім Тельє був за єдину розвагу в місті, і рідко хто не призначав там щоденних побачень.

Отож одного вечора наприкінці травня д. Пулен, лісопромисловець і колишній мер, прийшовши перший, побачив двері на замку. Ліхтарик за ґратками не світився: не чути було жодного гомону з житла, воно буцімто вимерло. Пан Пулен постукав спершу легенько, далі дужче, але ніхто не відповів. Тоді він побрів назад вулицею, аж поки на базарному майдані стрівся з д. Дювером, корабельником, що простував туди ж таки. Вони вернулися разом, але надаремне. Коли це раптом недалечко від них зчинився страшенний галас; обійшовши будинок, вони вгледіли натовп англійських і французьких матросів, що кулаками грюкали у замкнені віконниці кав’ярні.

Двоє обивателів нумо тікати, боячись компрометації, але легеньке "цс" їх зупинило: то був д. Турнево, рибник; він упізнав приятелів і покликав їх. Вони йому розповіли, в чім річ, і це його тим більше вразило, що він був жонатий, батько родини і за ним удома пильно стежилося, а тому він міг вирватися тільки суботами, securitatis causa, казав він, натякаючи на поліційно-санітарну перевірку, за періодичне повторення якої сповіщав доктор Борд, його приятель. Сьогодні був саме його вечір, отож виходило, що його позбавлено розваги на цілий тиждень.

Утрьох вони зробили чималий гак, дійшли до порту і по дорозі стріли одного з одвідувачів, молодого д. Філіппа, банкірового сина, а також податкового урядовця д. Пемпеса.

Всі разом вони знову вернулися Єврейською вулицею на останню спробу. Та розлючені матроси взяли у справжню облогу будинок, гатили в нього камінням, репетували; і п’ять клієнтів горішнього поверху, мерщенько змінивши напрямок, почали вештатися вулицями.

Незабаром здибали ще д. Дюпюї, страхового агента, потім д. Васа, суддю з торгового суду; почалася довга проходка, яка спершу привела їх до молу. Вони посідали рядочком на гранітному парапеті і стежили, як грають хвилі на морі. Шумовиння на верхів’ях бурунів спалахувало в темряві сліпучим білим відблиском, який зараз же гаснув; монотонний гуркіт моря, що билося об скелі, чути було серед ночі по всьому крутому узбережжі. Зажурені супутники пробули тут якийсь час, доки д. Турнево не зауважив:

— Щось невесело!

— Авжеж, — відказав д. Пемпес.

Усі підвелися і тихою ходою потягли назад.

Пройшовши вулицею, що прозивалася Під деревами та тяглася вздовж берега, вони вернулися дощаним місточком, перекинутим над Сагою, минули залізничну колію і знову втрапили на Базарний майдан. Тут межи податковим урядовцем д. Пемпесом та рибником д. Турнево знялась суперечка, чи годиться на їжу ота печериця, що її хтось із них, як запевняв, знайшов за містом.

З нудьги вони були в злому гуморі, і, можливо, справа дійшла б до бійки, коли б не втрутилися інші.

Д. Пемпес, обурений, пішов собі геть; аж от почали гризтися колишній мер д. Пулен та страховий агент д. Дюшої через платню, що отримує податковий урядовець, та всілякі можливі бічні бенефіції. Лайка полилась обабічно, коли це зчинився неймовірно бурхливий галас і зграя матросів, що втомилася марно чекати біля замкненого будинку, ринула на майдан. Вони йшли парами, тримаючись за руки, складаючи довжелезну процесію, і ревіли на все горло. Гурток обивателів сховався в якісь ворота, а бешкетна орда зникла в напрямку монастиря. Та ще довго чути було галасування, ніби то громовиця відходила ген-ген у далечінь; і знову запанував спокій.

Д. Пулен та д. Дюшої, розлютовані один на одного, розійшлися в різні боки не прощаючись.

Інші четверо рушили далі й інстинктивно втрапили знову до закладу Тельє. Він так само був замкнений, німий, непроникливий. Якийсь п’яниця спокійно й настирливо постукував у вікно кав’ярні і півголосом кликав хлопця Фредеріка. Але, бачачи, що йому не відповідають, він надумав розсістися на приступках і почекати.

Буржуа повернули вже назад, як ось гучна банда портовиків знову з’явилася кінець вулиці. Французькі матроси горлали "Марсельєзу", англійські — "Rule, Britannia".[2] Вони кинулись були гуртом до мурів будинку, а потім та озвіріла навала відкотилася до порту, і там розпочалась баталія межи моряками двох націй. У тій бійці англійцеві зламали руку, а французові розбито носа.

П’яниця, що сидів під дверима, став тепер плакати, як плачуть люди напідпитку або вередливі діти.

Нарешті, буржуа порозходились.

Поволі спокій вернувся до збуреного міста. То там, то тут часом ще повставав ґвалтівливий галас, та й він незабаром затихав удалині.

Лише один чоловік усе ще крутився довкола: то був рибник д. Турнево, що йому дуже прикро було чекати до другої суботи; він ще мав надію невідомо на що, не міг нічого зрозуміти й лютував на поліцію, яка дозволяє, щоб таку потрібну та корисну для людськості установу, віддану під її догляд та охорону, раптом замкнуто.

Повернувшись до будинку, він оглядав мури, шукаючи пояснення; і ось помітив, що на піддашші було наліплене якесь оголошення. Швиденько черкнув сірника-свічечку і прочитав такі слова, виведені великими нерівними літерами:

Замкнено з приводу першого причастя.

Тоді він пішов геть, зрозумівши гаразд, що шкода вже й сподіватися.

П’яниця тепер спав, випроставшись на весь свій зріст під негостинними дверима.

А другого ранку всі обиватели-завсідники придумали привід перейти цією вулицею, тримаючи задля годиться під пахвою ділові папери, і кожен із них, крадькома зиркнувши, читав те загадкове оголошення:

Замкнено з приводу першого причастя.

II

Мадам мала брата, що столярував на їхній батьківщині у Вірвілі, в департаменті Ер. Ще бувши шинкаркою біля Івето, стала вона за хрещену матір братовій доньці, яку назвала Констанцією, Констанцією Ріве; сама вона теж була за дівоцтва Ріве. Столяр, знаючи напевне, що сестрі добре ведеться, не забував про неї, хоч стрічалися вони дуже рідко, бо кожний мав свою роботу та й мешкали вони далеченько одне від одного. А що дівчинці незабаром мало вийти дванадцять років, то цього року вона приймала перше причастя. Столяр ухопився за таку нагоду, щоб зійтися ближче з сестрою, та й написав до неї, що сподівається на її участь у цій церемонії.

Їхні батьки повмирали, і вона не могла відмовити своїй хрещениці, а тому й погодилася. Її брат, на ймення Жозеф, мав надію, що увагою та ласкою йому, либонь, пощастить схилити сестру, щоб вона склала свій заповіт на користь малої, бо сама мадам була бездітна.

Сестрина професія анітрохи не соромила його, і, зрештою, ніхто ж на цілу околицю нічого про це не відав. А як заходила мова про неї, то говорилося: "Мадам Тельє — феканська городянка", а це дозволяло припускати, що вона там живе на свою ренту. Від Фекана до Вірвіля налічують щонайменше двадцять льє; а двадцять льє суходолу селянинові важче подужати, ніж культурній людині море-океан. Вірвільські люди далі Руана ніколи не заїздили; ніщо не приваблювало і мешканців Фекана в оте на п’ятсот дворищів, загублене в степах, та ще й іншого департаменту, невеличке село. Отже, ніхто нічогісінько не знав.

Час причастя наближався, і мадам відчувала великий неспокій. Помічниці вона не мала, а тому не наважувалася лишити хоча б і на одну днину свій дім напризволяще. Чвари межи дамами горішніми та низовими спалахнуть неодмінно; ще й Фредерік, безперечно, нап’ється, а як він п’яний, то може

забити на смерть чоловіка ні за що. Врешті-решт вона вирішила забрати з собою увесь персонал, крім парубчака, якому дала волю аж до позавтрашнього дня.

Оповіщений про таку ухвалу, брат не суперечив і обіцявся якось прихистити на ніч усю компанію. Отже, в суботу рано восьмигодинний експрес мчав вагоном другого класу мадам і її компаньйонок.

До Безвіля вони їхали самі й цокотіли, як сороки. Але на тій станції в купе увійшло подружжя. Чоловік, підстаркуватий селянин, у блакитній блузі з відлоговим коміром та широкими рукавами, вишитими білим на чóхлах, у старосвітському високому капелюсі, руда ворса якого неначе наїжилась, тримав однією рукою величезну зелену парасоль, а другою здорового кошика, звідки визирали три наполохані качині голівки. Жінка, непохильна у своєму селянському убранні, мала лице, як у квочки, з гострим, як дзьобок, носом. Вона сіла насупроти свого чоловіка і не рухалась із місця, приголомшена тим, що втрапила до такого прегарного товариства.

Бо таки й справді вагон сліпив очі яскравими кольорами. Мадам, вся в блакитному, у блакитному шовкові од ніг до голови, а поверх нього червона, сліпуча, блискавична шаль зі штучного французького кашеміру. Фернанді дух спирало в шотландському убранні, бо корсаж, — а його стягували на ній спільними зусиллями всі подруги, — підтискав догори її звислі груди, як подвійну баню, що повсякчас тряслася, мов якась драговина, з-під напнутої матерії.

У Рафаелі на голові безліч пір’я здавалось ніби гніздом, повним птахів, а зодягнена вона була в східний бузкового кольору стрій, увесь у золотавих оздобах, що все ж личив до її єврейського обличчя. Роза Шкапа в рожевій спідничці з широкими воланами скидалася на занадто товсту дитину чи

добре вгодовану карлицю; а Дві Помпи вирядились у чудернацьку якусь надзвичайну одіж, немов пошиту з отих старих у візерунках завіс, що залишилися з часів Реставрації.

Як тільки до купе увійшли сторонні люди, ці дами прибрали поважного вигляду й розпочали балачки на високі теми, щоб навіяти путящу думку про себе. Але в Больбеку з’явився панок з білявими бурцями, у перснях та з золотим ланцюгом. Він поклав на сітку над своєю головою чимало загорнених у церату пакунків. З вигляду це був штукар і добрий хлопець. Увійшовши, він, як водиться, уклонився, а далі, панібратськи посміхаючись, спитав:

— Дами міняють гарнізон?

Від цього запиту гурток важко зніяковів. Мадам, нарешті, стямилась і сухо відрізала, щоб помститися за честь свого загону:

— Можна бути ввічливішим!

Він попрохав вибачення:

— Даруйте, я хотів сказати — монастир.

Мадам, не знаходячи, що відповісти, а може, й гадаючи, що поправка задовольняє, підібравши губи, поважно вклонилася.

Сидячи межи Розою Шкапою та старим селянином, панок став підморгувати до трьох качок, що повиставляли голови з кошика; далі, помітивши, що всі звернули увагу, зачав лоскотати птицю попід дзьобиками, звертаючись до неї з смішними словами, щоб розвеселити товариство:

— Отож ми покинули наш ста-ставок — ках! ках! ках! — щоб дізнатись, що то є рож-рожен! Ках! ках! ках!

Сердешні качки даремно викручували шиї, намагаючись ухилитися лоскоту, напружували всю силу, щоб видратися зі своєї лозяної в’язниці. Потім зненацька усі три разом сумно й скорботно закричали:

— Ках! ках! ках! ках!

Жіноцтво зайшлося реготом. Вони нахилялися, штовхали одна одну, щоб тільки бачити; качки дуже їх цікавили; а панок подвоїв свою ґречність, дотепність, заграванння.

Роза не втрималася і, перехилившись через сусідові коліна, поцілувала качок у самі дзьобики. Одразу ж кожна жінка захотіла й собі їх поцілувати; а панок садовив їх собі на коліна, підгуцував, щипав і раптом перейшов з ними на "ти".

Двоє селян, вражені ще більше, ніж їхні птахи, сиділи нерухомо, одвівши очі геть від своєї власності, і на старих зморшкуватих обличчях не було жодної усмішки, жодного відруху.

Виявилося, що пан був комівояжером; він, жартуючи, запропонував своїм дамам чоловічі до штанів шлейки і, схопивши один пакунок, розвинув його. То були хитрощі: в пакункові були дамські підв’язки.

Вони були з шовку блакитного, з шовку рожевого, з шовку червоного, з шовку фіалкового, з шовку темно-бузкового, з шовку темно-червоного, з бляшаними золотавими застібками, як двійко амурів в обіймах. Дівчата аж зойкнули від захоплення, потім узялись розглядати зразки з тою поважністю, що

притаманна кожній жінці, коли вона вибирає будь-що з туалету. Вони радились поглядами чи пошепки словами, в той самий спосіб і відповідали, а мадам жадібно переминала в руках пару ясно-червоних, найширших, найімпозантніших, справжніх підв’язок патронеси.

Панок вичікував, щось собі обмірковуючи.

— Ну, мої кішечки, — промовив він, — треба поміряти.

Зірвався вихор вигуків. Дівчата позвивали спіднички круг своїх ніг, неначе злякавшись ґвалтування. Він, спокійний, чекав. Далі промовив:

— Не маєте охоти? Ну, то я їх позгортаю. — І хитруючи, додав: — А я подарував би пару тій, що згодиться міряти.

Але вони не хотіли й гордовито випростували стан. Одначе Дві Помпи видавались такі зажурені, що він повторив їм свою пропозицію. Флора Гойдалка, це було помітно, найбільше вагалась: спокуса вабила її.

— Диви сюди, моя кралечко, трохи більше відваги, — ще дужче роз’ятрював він, — бач, оця пара бузкових, вона добре пасуватиме до твого убрання.

Тут уже вона набралася духу і, підійнявши свою сукню, показала кремезну ногу керівниці в грубій, зле натягненій панчосі. Панок, нахилившись, застебнув підв’язку зразу нижче коліна, тоді вище, причім лоскотав дівку, тим-то вона ойкала та дригалася. Кінчивши міряти, він подав їй пару бузкових підв’язок і поспитав:

— Хто на черзі?

— Я! я! — заверещали всі разом.

Почав він з Рози Шкапи, яка відкрила щось безформне, геть-то круглясте, без кісточки, справді, як казала Рафаела, не ногу, а ковбасу-кров’янку. Фернанда сподобилась комплімента від комівояжера, що любував на її могутні колони. Сухорляві литки єврейки-кралі менший мали успіх. Луїза Кокотка, жартуючи, накрила пана спідничкою, і мадам довелося втрутитись, щоб зупинити цей непризвоїтий вибрик. Нарешті, й сама мадам простягла ногу, чудову ногу нормандки, дебелу та м’язисту; і вояжер, здивований та вражений захватом, чемно здійнявши капелюха, як справжній французький лицар, уклонився цим чудовим литкам.

Двоє селян захололи від чудування та скоса поглядали одним оком; вони до того скидалися на двох курчат, що панок з білявими баками, підвівшись, заспівав їм перед самісіньким носом "ку-ку-рі-ку". І це знову збудило бурю веселощів.

Старі висіли в Мотевілі зі своїм кошиком, качками та парасолею; і чути було, як жінка, йдучи, казала до свого чоловіка:

— Це хвойди, що, певне, до чортового Парижа їдуть.

Веселий комівояжер зліз у Руані, він наостанку повівся так брутально, що мадам була змушена суворо присадити його і повчально додала:

— Це нам наука не розбалакувати з першим-ліпним.

В Уаселі вони пересіли до другого потяга, а на першій станції на них уже чекав Жозеф Ріве з величезним повозом; на повозі стояли стільці, а запряжено в нього білу коняку.

Тесля, чемненько обіймаючи всіх дам, допомагав їм злазити на воза. Троє сіло на трьох стільцях у задку; Рафаела, мадам та її брат на трьох стільцях у передку, а Роза, не маючи на чому сісти, вмостилася сяк-так на колінах кремезній Фернанді; тоді екіпаж рушив в дорогу. Одначе нерівна ступа коняки почала так вихитувати візка, що стільці ходором заходили. Мандрівниць кидало то вгору, то праворуч, то ліворуч, вони сіпалися, як ті ляльки, кривилися з переляку і зчиняли полохливий зойк, який раптово переривали ще дужчі штовхани. Жінки хапалися за полудрабки тої мажари; їхні капелюхи зсувались то на потилицю, то на ніс, то на плечі; а біла конячина все бігла, витягши голову і хвіст, паршивенький, облізлий щурячий хвіст, та інколи ще й похвиськувала ним себе по заду. Жозеф Ріве, поставивши одну ногу на голоблю, а другу підгорнувши під себе, тримав віжки, високо піднявши лікті, а з його горла щохвилини вихоплювалося щось подібне до квоктання, яке спонукало конячину щулити вуха та додавати ходи.

Обабіч дороги стелилися зелені лани. Цвіт свиріпи розгортав де-не-де великий жовтий хвилястий килим, від нього тягло свіжістю, і міцні пахощі, пахощі гострі та солодкі, далеко розносилися за вітром. З жита, вже високого, волошки вистромлювали свої маленькі головки небесного кольору, і жінкам закортіло їх нарвати, та Ріве не хотів спинитись. Інколи видавалося, що ціла латка поля зарошена кров’ю, — то так густо вкривали її маки. І серед цих нив, замаяних отак польовими квітками, віз скидався на букет квітів яскравіших тонів; він котився за білою конячиною, що йшла тюпцем, то зникав за великими деревами біля якої-небудь ферми, то знову виринав край зела і мчав під сонячним промінням повз жовті та зелені луки, закрашені червоними чи блакитними цяточками, отой блискучий гурт жінок.

Дзвонило першу годину, як зупинилися біля тесаних дверей.

Дами були змучені з утоми та охлялі з голоду, бо, одколи виїхали, й рісочки в роті не мали. Пані Ріве вибігла назустріч, допомогла їм, одній по одній, злізти та обіймала кожну жінку, ледве та торкалася землі, а зовицю й далі не переставала цілувати, бо хотіла її до себе привернути.

Їли в майстерні, прибраній задля завтрашнього урочистого обіду.

Добра яєчня, а по ній смажена ковбаса, покроплена міцненьким добрим сидром, повернули всім веселий гумор. Ріве, щоб піти до гостей, брався до чарки, а його жінка услуговувала, куховарила, носила та ставляла тарілки, тоді забирала їх зі столу і шепотіла на вухо кожній гості:

— Чи маєте досить?

Стоси дощок, обпертих на стіни, та купи стружок по кутках пахтіли струганим деревом, аромат тесельської майстерні, той смоляний дух глибоко заходив у легені.

Хотіли бачити дівчинку, але вона була в церкві й мала вернутись аж надвечір.

Тоді компанія вийшла прогулятись по околиці.

Село було зовсім маленьке, а через нього проходив битий шлях. Десяток домочків, що простяглися вподовж шляху, посідали місцеві крамарі та ремісники: різник, бакалійник, тесляр, власник кав’ярні, чоботар та пекар. В кінці цієї, так будемо казати, вулиці стояла церква, круг неї невеличкий

цвинтар, а чотири липи біля церковних воріт майже зовсім її затіняли. Збудовано її було з тесаного каменю, без жодного стилю, з графітовою дзвіницею. За нею починалося поле з гайками то тут, то там, що ховали ферми.

Ріве, хоча й був у робочому костюмі, подав задля пихи руку своїй сестрі та велично повів її вулицею. Його жінка, зачарована убранням Рафаели, засіяним золотими лелітками, проходжалася межи нею та Фернандою. Клубочок Роза чимчикувала позаду з Ясочкою Луїзою та Флорою Гойдалкою, яка до того ж від утоми ще гірше кульгала.

Мешканці виходили на поріг, діти кидали гратися, з-під відхиленої віконної завіски показувалась чиясь голова, пов’язана ситцевою хусткою; якась бабуся на костурах, сліпкаючи очима, перехрестилася, як на церковну процесію; і кожний довго проводив очима гарних городянок, що прибули отак здалека задля першого причастя малої Жозефи Ріве. Величезне почуття решпекту перенеслося й на теслю.

Ідучи повз церкву, вони почули дитячий спів: молитовне верещання тоненькими, маленькими голосами; але мадам не дозволила заходити до церкви, щоб не колошкати отих янголяток.

Після прогулянки полями, коли Жозеф Ріве перелічив гостям знакомитіші господарства, прибутки від землі та худоби, він повів свою дамську череду додому і зачав їх там розташовувати.

Місця було не дуже-то багато, а тому довелося покласти гостей по двоє.

Ріве на цей раз спав у майстерні на стружках; його жінка на ліжку з зовицею, у ванькирчику спочивали разом Фернанда та Рафаела. Луїза з Флорою примостились у кухні на сіннику, просто на долівці, а Роза — сама в маленькій темній комірчині над сходами проти входу до вузенького закапелка, де цієї ночі мала спати причасниця.

Коли дівчинка прийшла до хати, на неї злився дощ поцілунків: всі жінки захотіли її цілувати-милувати; вони відчували ту потребу, ту професійну звичку до пестощів, яка у вагоні спонукала їх цілувати качок. Кожна садовила її собі на коліна, гладила ніжну русяву кісоньку та пригортала палко, пристрасно до своїх грудей. Дитина, дуже розсудлива, перейнята побожністю, ніби зміцнена прощею та вся зосереджена в собі, терпляче зносила те милування.

День був не легкий для всіх, отож спати полягали зараз по обіді. Безмежна степова тиша, що видавалась чимось побожним, оповила собою маленьке село — тиша спокійна, глибока, а широка аж до зірок. Дівчата, звиклі до гамірких вечорів публічного будинку, були схвильовані цією німою тишею заснулого села. Мороз їм пробігав поза шкурою — не від холоду, то було тремтіння самотності, що повстає від стурбованого, неспокійного серця.

Як тільки вони полягали у ліжко по двоє в кожне, — попритулялися одна до однієї, неначе цим хотіли оборонитися від нападу тиші та глибокого сну землі.

Але Роза Шкапа, одна у своїй темній комірчині, та ще не звикла спати, коли біля неї нікого не було, почувала, як її обіймає щось невиразне й важке. Довго крутилася вона на постелі, не маючи змоги заснути, коли почула у себе в головах за дерев’яним простінком тихеньке рюмсання, подібне до дитячого плачу. Налякавшись, вона стиха покликала, і

тоненький голос, запинаючись, їй відповів. То була дівчинка; вона завжди спала з матір’ю і тепер боялася сама в тому закомірку.

Зраділа Роза встала і пішла тихенько, щоб нікого не збудити, по дитину. Вона вклала дівчинку у свою теплу постіль, пригорнула до грудей, цілуючи бурхливо, може, й занадто пестячи, а далі, заспокоївшись, і сама заснула. І до самого ранку спала причасниця, притулившись голівкою до голих грудей повії.

О п’ятій годині, перед уранішньою відправою, маленький церковний дзвін, калантирячи, що було в йому сили, розбуркав дам, що звичайно об цій годині тільки засинали після нічної втоми. Селяни вже були на ногах. Селянки заклопотано метушилися від хати до хати, жваво розмовляючи і обережно приносячи куценькі муслінові платтячка, накрохмалені й цупкі, неначе картон, або ж величезні свічки, перев’язані посередині шовковими бантами з золотими торочками, — воскові розводи вказували, де слід братись руками. Сонце вже височенько підбилось та вигравало у блакитному небі, що зберігало ще на обрії рожевий відтінок, як легенький слід ранішньої зорі. Виводи курей походжали біля своїх дворищ; тут чи там який чорний півень з блискучою шиєю, витягуючи свою голову, оздоблену червоним гребінцем, тріпав крильми і кидав за вітром свій мідяний спів, який підхоплювали інші півні.

З суміжних сіл з’їздилися бідки й, зупиняючись під церквою, вивантажували високих нормандок у темно-кольорових строях, із хустками, пов’язаними навхрест на грудях та зашпиленими якимись старовинними срібними застіжками. Чоловіки були в синіх блузах, одягнених поверх нових сурдутів, або ж у старомодних зеленого сукна убраннях, що їх поли стриміли з-під блуз.

Як порозводили коней по стайнях, то вподовж шляху лишилася довга подвійна низка селянських гарб, хур, маж, бідок, безтарок, драбиняків, возів усякої форми та віку, то нахилених передком у землю, то перекинутих назад із здійнятими догори голоблями.

У домі теслі, як у вулику, все метушилося. Дами, в нічних блузках та спідничках, з розпатланими косами на спині, ріденькими та куцими, немов померхлими й посіченими від розчісування, поралися, одягаючи дитину.

Дівчинка, стоячи на столі, не рухалась, мадам Тельє заправляла роботою свого летючого загону, її вмили, вичесали, тоді зачесали, одягли і, за допомогою безлічі шпильок, упорядкували збрижі на убранні, затягли стан, надто широкий, і взагалі причепурили. Потім, коли було вже все готове, бідолаху посадовили, наказавши їй не рухатися, і схвильований гурт жінок побіг прибиратися й собі.

До церковки знову задзвонили. Крихке дзенькання убогого дзвона, здіймаючись догори, завмирало десь у небі, немов кволий голос, що танув у блакитній безодні.

Причасники, виходячи зі своїх дворів, простували до громадського будинку, що в ньому містилося дві школи та мерія; він був на одному краю села, а божниця на протилежному.

Батьки, у святочній одежі, з пісними обличчями та тими незграбними рухами, що їх засвоює зігнуте від повсякденної роботи тіло, ішли слідом за своїми малими. Дівчаток майже не видно було з-під сніжно-білої піни серпанку, що скидався на пухкий крем, а хлопці, подібні до маленьких гарсонів у кав’ярнях, з густо намащеними помадою головами, ішли,

широко розставляючи ноги, щоб якось не забруднити своїх чорних штанів.

То слава була для родини, коли багато родичів з’їздилося здалеку та оточувало дитину: отож тріумф теслі був цілковитий. Увесь полк Тельє, на чолі з панією, ішов слідом за Констанцією; батько вів попід руку сестру, мати йшла поруч з Рафаелою, Фернанда з Розою та Дві Помпи рядком — увесь загін простував велично, немов генеральний штаб при повному параді.

На село це справило надзвичайне враження.

У школі дівчатка шикувалися на очіпок вихователькичерниці, а хлопці рівнялися на капелюх учителя, гарного ставного чоловіка; співаючи молитов, діти рушили з школи до церкви.

Хлопчики ішли попереду парами, витягшись межи двома лавами випряжених возів, за ними йшли дівчатка в тому ж порядкові; а через те, що місцеві селяни, шануючи городянок, уважали їм дорогу, то ті, продовжуючи подвійний ряд процесії, простували безпосередньо за малятами, по троє праворуч і по троє ліворуч, — у своїх блискучих туалетах вони скидалися на сніп кольористих вогнів феєрверка.

Їхній вступ до церкви збаламутив усіх. Люди штовхалися, поверталися, давилися, щоб тільки побачити їх. Навіть богомільні баби і ті розмовляли мало не вголос, так їх вразили ці дами, ще буйніше зодягнені, ніж півчаки в стихарях.

Мер відступив свою лаву, першу лаву зразу праворуч за криласом, і пані Тельє сіла там поруч зі своєю зовицею, Фернандою та Рафаелою. Роза Шкапа і Дві Помпи посідали на другій лаві рядком із теслею. Крилас повен був дітей, що стояли

навколішках, — дівчатка по один бік, хлопчики по другий, а довгі свічки, які вони тримали в руках, здавалися похиленими на всі боки списами.

Троє чоловіків, стоячи перед церковним поставцем, голосно співали. Вони дуже розтягували латинські слова і, співаючи "Амінь", без кінця виводили "а-а", їх підтримував серпент{1} своїм монотонним безконечним ревом, що вихоплювався з широкого мідяного горла. Дзвінкий дитячий голосок подавав проголоси, та інколи священик у квадратовій шапочці підводився з крісла, мимрив щось і знову сідав, і тріо знову зачинало голосно співати, поглядаючи в требник, що лежав розгорнутий перед них, спираючись на розчепірені крила дерев’яного орла, настромленого на шпеник.

Потім запала тиша. Миряни разом стали на коліна, і вийшов священик, старий, поважний, з сивою головою, схилившись над чашею, що ніс її в лівій руці. Перед нього простувало двоє служок у червоних стихарях, а позаду в грубих черевиках хор півчаків, які поставали всі по обидва боки криласа.

Посеред тиші задзеленькав дзвоник. Служба Божа почалася. Священик тихо ходив круг золотої дарохранильниці, ставав навколішки, монотонно співав вступних молитов тремтячим від старості голосом. Тільки він затих, як разом гримнули півчаки та серпент, до них приєдналися миряни, лише не такими дужими голосами, як і належиться співати богомольцям.

Раптом з усіх грудей та сердець до неба порвалось "Господи, помилуй". Зі старої стелі, що затрусилася від вибуху тих голосів, посипалися порошинки і навіть шматочки струхлявілого дерева. Сонце, розпікаючи лупцевий дах, обертало малу церкву в душну піч; і велике хвилювання, тоскне

очікування, наближення невимовної таємниці стискувало дітям серце і давило горло їхнім матерям.

Священик посидів трохи і знову піднявся до вівтаря; з непокритою сріблястою головою, тремтячими руками він почав правити таїнство.

Повернувшись до парафіян та простягши над ними руки, він промовив: "Orate, fratres" ("Моліться, брати мої"). Молились усі. Старий кюре шепотів таємничі, великі слова; дзвоник усе дзеленькав; натовп навколішках благав Бога; діти умлівали з надмірного хвилювання.

Саме тієї миті Роза, охопивши голову руками, раптово згадала свою маму, церкву в рідному селі, своє перше причастя. І здалося їй, що той день повернувся, коли була отака маленька, вся в білому убранні, і вона заплакала. Спершу плакала тихенько, і сльози поволі котилися з її очей, а потім, разом із спогадами, зросло й схвилювання, горло їй стисло, дух затамувало, і вона голосно заридала. Витягла з кишеньки хустку, витирала очі, затуляла носа й рота, щоб не кричати, — все марно; щось подібне до хрипіння вилітало їй з горла, а два інших глибоких зітхання, два важких зойки їй відповіли, — то дві її сусідки сумні, Луїза та Флора, так само згадавши своє давнє минуле, обливались гіркими сльозами.

Сльози завжди заразливі; мадам і сама швидко почула, як очі їй стуманіли, і, повернувшись до невістки, вгледіла, що вся їхня лава плаче.

Священик перетворяв хліб на тіло Господнє. Діти лежали вже на плитах помосту, непритомні з релігійного страху, а по церкві то тут, то там якась жінка, чи мати, чи сестра, пройняті невимовним співчуттям до скорбот душі та вражені виглядом

отих гарних дам, що, стоячи на колінах, здригалися від плачу, мочили й собі ситцеві картаті хустки, тримаючись лівою рукою за серце, що так і колотилося в грудях.

Як лиха іскра вогнем палить стигле поле, отак плач Рози та її подруг в одну мить охопив весь натовп. Чоловіки, жінки, старі, молоді в нових убраннях — всі незабаром заридали, і здавалося, що над їхніми головами витало щось надземне, якийсь дух, і всі відчували подих чогось невидимого, всемогутнього.

На криласі щось злегка стукнуло: черничка тим стуком по своєму молитовнику подавала вихованцям знак іти до причастя; діти, тремтячи від священної лихоманки, наблизились до святого престолу.

Усі стали навколішки. Старий кюре, тримаючи в руках срібну золочену чашу, пішов уздовж їхніх рядів, даючи кожному двома пучками священну оплатку, Христове тіло, викуп за людські гріхи. Вони конвульсійне розтуляли роти, заплющивши очі, пополотнівши, обличчя їм сіпались; а довга скатертина, натягнена під їхніми підборіддями, хвилювалася, як текуча вода.

Раптом по церкві покотився якийсь напад божевілля, вибух масового екстазу, вихор плачу та глухих зойків. Усе це пролетіло, як борвій, що ламає ліси; а священик стояв на місці, нерухомий, з оплаткою в руці, паралізований схвильованням, і шепотів:

— Це Бог, це Бог серед нас, він сам виявляє свою присутність, він зійшов, учувши мої молитви, на свій люд, що отут стоїть на колінах.

І він шепотів натхненні молитви, не знаходячи слів, молитви душі, шалене поривання до неба.

Він кінчав причащати у такому надмірному піднесенні віри, що ноги йому підгиналися, а коли допивав сам кров свого Господа, то весь поринув в якусь нестямну вдячність.

Позад нього миряни поволі заспокоювались. Півчаки в білих стихарях почали співати не такими певними, все ще схвильованими голосами; і здавалося, що й серпент захрип, неначе й він теж поплакав.

Тоді священик, звівши догори руки, подав знак усім замовкнути і пройшов межи двома лавами причасників, що й досі ще були в благочестивому екстазі, наблизився до ґрат на криласі.

Миряни почали сідати, гуркаючи стільцями, і всі одразу стали голосно сякатися. Але як тільки побачили кюре, настала тиша, і він почав казання тихим, тремтячим і схвильованим голосом:

— Мої любі брати, мої любі сестри, мої діти, дякую вам від щирого серця. Оце зараз ви дали мені радість, що зійшов до нас Бог на моє благання. Він зійшов, він був тут, сповнював ваші душі, світився в ваших очах. Я найстаріший священик на всю єпархію, а сьогодні я й найщасливіший. Чудо було перед нами, справжнє, велике, дивне чудо. В той час, як Ісус Христос увіходив вперше в тіло цих малят, Святий Дух, небесний голуб, Дух Божий, спустився на вас, заполонив вас, нахилив вас, наче вітер комиші.

Потім твердішим голосом, звертаючись до двох лавок, що на них сиділи гості теслі:

— Дякую вам особливо, мої любі сестри, що, прибувши так здалеку, ви своєю присутністю межи нами, своєю очевидною вірою та живою побожністю були спасенним прикладом для всіх. Ви були напученням моїй парафії; ваша віра запалила їхнє серце; без вас, можливо, цей великий день не мав би того дійсно священного характеру. Інколи досить однієї добірної овечки, щоб Господь благословив цілу отару.

Голос його зраджував. Він додав:

— Хай Бог вас благословляє віднині й до віку.

І пішов у вівтар, щоб кінчати службу.

Тепер уже всі квапились розходитись. Заворушилися навіть діти, стомлені таким довгим душевним напруженням. Вони були ще й голодні, і батьки, не дочекавшись останнього Євангелія, поспішали додому, щоб наладнати все до урочистого обіду.

Під церквою знялася метушня, галаслива метушня, галас крикливих голосів і співучої нормандської гутірки. Люд поставав у дві лави, і, коли виходили діти, кожне сімейство кидалося до свого.

Констанцію вхопила, оточила звідусіль та взялась цілувати ціла жіноча родина. Роза просто не випускала її з обіймів. Потім вона взяла дівчинку за руку, пані Тельє за другу; Рафаела та Фернанда підняли їй довгу муслінову спідницю, щоб вона не волочилася курявою; Луїза та Флора завершували похід разом із панею Ріве; і дівчинка, зосереджена, переконана в тім, що несе в собі Бога, рушила в супроводі такого почесного ескорту.

Святочний обід уряджено було в майстерні на довгих дошках, що покладені були на кобилиці.

Відчиненими на вулицю дверима залітає гамір сільського гульбища. Скрізь бенкетували. В кожне вікно видно було за столами людей у святковому вбранні, з кожної хати лунав веселий гук та регіт. Селяни, поздіймавши сурдути, кружляли чистий сидр повними кухлями, і посеред кожного товариства було двойко дітей — тут дві дівчинки, там далі двоє хлопців — на об’єднаному обіді двох родин.

Інколи на шалену південну спеку селом проїздила бідка, запряжена старою шкапою, що бігла з підстрибом, і чоловік у блузі, поганяючи її, заздро поглядав на ці бенкети.

У хаті теслі веселощі не сягали через край, пережиті вранішні хвилювання давалися взнаки. Один Ріве був у гуморі і пив, нехтуючи мірою. Пані Тельє щохвилі поглядала на годинника, бо не хотіла марнувати даремне два дні поспіль, треба було встигнути до поїзда, що відходив о третій годині п’ятдесят п’ять хвилин, а ним вони були б у Фекані надвечір.

Тесля всіма способами відтягував її увагу, бо хотів затримати всіх до завтрього; але мадам на те не давалася; вона ніколи не легковажила, коли доходило до справ.

Зараз же по каві вона наказала своїм пансіонеркам притьмом збиратися; потім, звертаючись до брата, промовила:

— Зараз мені запрягай, — і сама пішла лаштуватися в дорогу.

Коли вона знову зійшла вниз, її чекала невістка, щоб побалакати про дівчинку; то була довга та ялова розмова. Під кінець селянка прикидалася зворушеною, а пані Тельє, тримаючи на колінах дитину, давала невиразні обіцянки,

ухиляючись від якихось зобов’язань: про дитину вона подбає, ще є час, далі буде видніше.

А воза все не врихтовано, та й дівчата не спускалися наниз. Нагорі ж чути було голосний регіт, борюкання, зойки та плескання в долоні. Доки господиня ходила до стайні, щоб подивитись, чи вже запряжено, мадам, зрештою, пішла нагору.

Ріве, геть п’яний і напівроздягнений, намагався, але все марне, заволодіти Розою, а та мало не помирала з реготу. Дві Помпи, обурені такою поведінкою після церковної ранішньої церемонії, тримали йому руки і пробували його втихомирити; але Рафаела і Фернанда, звиваючись від сміху, піддрочували п’яного, стоячи осторонь, і верещали після кожної його невдалої спроби. Розлютований, з почервонілим обличчям, весь розпатланий, силкуючись надмірним зусиллям видертися від двох жінок, що за нього вчепилися, Ріве смикав Розу за спідницю і лопотів:

— Га, шлюхо, ти не хочеш?

Мадам, обурена, ринула наперед, ухопила брата за плечі і так мотнула ним, що він грюкнувся об стіну.

За хвилину потім чути було, як він надворі помпував воду собі на голову, а як під’їхав возом, то вже зовсім прочумався.

Посідали вони на возі, як і вчора, і конячина знову побігла труським бадьорим трюхом.

Веселість, затамована під час обіду, вирвалася на палкому сонці. Дівчат тепер бавили вже штовхани гарби, і вони самі підштовхували сусідські стільці, регочучи щохвилини, так-бо їх усіх ще розвеселили невдалі спроби Ріве.

Сліпуче світло заливало поля, світло, що від нього миготить в очах; колеса здіймали два стовпи куряви, яка ще довго вилася позад гарби над шляхом.

Аж ось Фернанда, аматорка музики, упрохала Розу заспівати, і та задиристо почала пісню про "Товстого кюре з Медона". Мадам її зразу зупинила, вважаючи, що ця пісня непристойна до такого дня. І додала:

— Вже краще швидше заспівай нам щось із Беранже.

Роза, повагавшись та трохи помовчавши, зупинилася на пісеньці "Бабуня" і затягла зіпсутим голосом:

Бабуня якось признавалась,

Чарчину випивши вина:

"Ох, як до мене залицялись,

Коли цвіла весна".[3]

І хор дівчат, а мадам сама ним диригувала, підхопив:

Швидко пролетіли

Золотії дні…

Ручки ж мої білі,

Ніженьки ставні!

— От так-так! — заявив Ріве, що його спів розпалив; а Роза вже вела далі:

— Як? Ви розважності не мали

І не боялись пустувать?

— В п’ятнадцять літ я добре знала,

Чому вночі не сплять!

Усі разом загорлали приспів; а Ріве тупав ногою по голоблі, вибивав такт віжкою по крупові білої конячини, а та й собі, наче й її захопив жвавий ритм, нум галопом, та галопом, як буря, аж повалила в гарбі всіх дам на купу.

Вони позводились, регочучи наче божевільні! Пісня голосно лунала в полі під ясним небом, помежи стиглими житами разом з шаленим бігом малої конячини, що з кожним гуртовим приспівом підхоплювала і перла скачки добру сотню метрів, на велику втіху мандрівниць.

То там, то там якийсь робітник, що колов каміння при дорозі, підводився і розглядав крізь свою дротяну маску цю навісну та верескливу гарбу, що мчала серед куряви.

Як позлазили біля вокзалу, тесля розчулився:

— От жаль, що ви їдете, а то ловко б ще погулялося!

Мадам йому розважливо відповіла:

— Все у свій час, не можна ж весь час бавитися.

Ріве нараз сяйнуло:

— А знаєте що? — промовив він. — Я приїду до вас у Фекан на той місяць.

І подивився лукаво на Розу, а очі йому пожадливо блищали.

— Треба бути статечним, — завершила мадам, — приїзди, як хочеш, та у нас не можна робити жодних дурниць.

Він на це нічого не відповів, а як стало чути гудок паровика, то негайно зачав зо всіма цілуватися. Коли черга дійшла до Рози, він намагався цмокнути її в уста, але та, сміючись крізь стиснені губи, випорсала щоразу набік. Він тримав її у своїх обіймах, але не міг осягти мети; йому-бо заважала величезна пуга, яка залишилася в його руці і метлялася за спиною дівчині.

— На Руан — до вагонів! — гукнув кондуктор, і вони зайняли місця.

Залунав різкий посвист; його повторив могутній гудок потяга, котрий шумно пустив перший струмок пари, а колеса з видимою натугою зачали потроху крутитися.

Ріве, вискочивши з вокзалу, добіг до бар’єра, щоб ще раз побачити Розу; коли ж вагон, повнісінький того живого краму, проходив повз нього, — він, вихльоскуючи батогом та витанцьовуючи, співав на все горло:

Швидко пролетіли

Золотії дні…

Ручки ж мої білі,

Ніженьки ставні!

А потім дивився услід білій хусточці, що нею вимахували здаля.

III

Вони спали аж до кінця дороги сном праведниць, маючи совість спокійну; а коли повернули до свого дому відсвіжені, готові до своєї щоденної праці, мадам, не мігши утриматись, промовила:

— Все гаразд, а я за домівкою скучила.

Вечеряли нашвидку, потім, зодягши бойові вбрання, чекали на своїх завсідних клієнтів; і маленька засвічена лампада, лампада мадонни, сповіщала подорожніх, що отара повернулась до кошари.

Оком би блимнути, так новина ця облетіла усіх, не знати яким побитом, не знати хто її розніс. Філіпп, банкірів син, довів свою ґречність тим, що спеціально попередив про цю новину д. Турнево, ув’язненого своєю родиною.

У рибника неділями обідало чимало родаків, гості пили каву, як увійшов посланець з листом. Д. Турнево, дуже схвильований, розірвав конверта й зблід: там було тільки оцих кілька слів, писаних нашвидку олівцем: "Партія тріски вже відшукалася; судно увійшло в порт; добрий гандель для вас. Швидше приходьте".

Він полазив по кишенях, дав посланцеві двадцять сантимів і, зачервонівшись по самі вуха, промовив:

— Мені треба йти.

Простягши до жінки лаконічну й таємну цидулку, він подзвонив і, як з’явилася служниця, наказав:

— Пальто, швидко, швидше, та капелюх.

На вулиці він ударився бігти, висвистуючи якусь пісеньку, і дорога йому здавалася удвоє довшою — таке було нагле йому нетерпіння.

Заклад Тельє мав святковий вигляд. У нижньому поверсі стояв гук та гамір від крику портовиків. Луїза й Флора не знали, кому відповідати, пили з одним, пили з другим, виправдовуючи більше ніж коли свою прикладку Дві Помпи, їх кликано звідусіль відразу; їх не вистачало на цю шарпанину, і ніч для них нахвалялася бути трудовою.

Горішня трапеза зібралася вже уся з дев’ятої години. Д. Вас, суддя з торгового суду, закоханець, ревний, але платонічний, мадам, тихенько розмовляв собі з нею в куточку; і вони так лагідно усміхались межи себе, неначе незабаром мало статись якесь порозуміння. Д. Пулен, колишній мер, тримав Розу верхи на своїх колінах, а вона гладила дідусеві своєю куцою рукою сиві бурці. З-під задертої жовтого шовку спіднички видніла гола вище коліна нога, відтіняючись на чорному сукні штанів, а червоні панчохи були стягнені блакитною підв’язкою, подарунком комівояжера.

Велика Фернанда випросталась на софі, поклавши обидві ноги на живіт д. Пемпесові, податному урядовцеві, а грудьми

припала до жилета молодого д. Філіппа, обіймаючи його за шию правою рукою, а в лівій тримаючи цигарку.

Рафаела, здається, провадила якісь переговори з Дюпюї, страховим агентом, і закінчила їх словами:

— Гаразд, любенький мій, сьогодні я згодна.

Потім, роблячи по салону швидкий тур вальса, вона гукнула:

— Цього вечора все, що хочеться!

Двері прожогом розчинились, і з’явився д. Турнево. Залунали захоплені вигуки:

— Слава Турнево!

І Рафаела, що все ще крутилася, припала до його серця. Він же, зцупивши її в могутні обійми, як пір’їнку, і не промовивши ні слова, перехопився через салон, простуючи до задніх дверей, і серед бучних оплесків зник зі своєю ношею на сходах, що вели до почивалень.

Роза, розжиголюючи колишнього мера, цілувала його та смикала одночасно за обоє бурців, щоб він тримав голову просто, використала приклад:

— Ану ж, зроби, як він, — промовила вона.

Дідунь підвівся і, поправляючи жилета, пішов слідом за дівчиною, порпаючись у кишені, де спочивали його гроші.

Фернанда та мадам лишилися самі з чотирма чоловіками; тоді д. Філіпп закричав:

— Я плачу за шампана, мадам Тельє, накажіть три пляшки.

Фернанда, обійнявши його, прошепотіла:

— Заграй, і ми потанцюємо, ну скажи, що ти цього хочеш.

Він підвівся і, сівши до старовинного піаніно, що дрімало собі в куточку, зачав виганяти із зойкливих надрів старої машини хрипкий сумовитий вальс.

Дебела дівчина схопила податкового урядовця, мадам зіперлась на руку д. Васа, й дві пари закрутилися, міняючись поцілунками. Д. Вас, що колись танцював на аристократичних балах, виступав дуже шляхетно, і мадам поглядала на нього лагідним оком, тим оком, що каже "так", "так" дискретніше та солодше від будь-якого слова.

Фредерік приніс шампана. Перший корок вибухнув, а д. Філіпп заграв кадриль.

Четверо танцюристів протанцювало її на великопанський лад — витримано, гоноровито та, манірно присідаючи, уклонялись.

Потім стали пити. З’явився д. Турнево, задоволений, облегшений, веселий. Він гукнув:

— Я не знаю, що таке з Рафаелою, але цього вечора вона чарівна!

Потім йому теж дали келих; він його спорожнив і пробурчав:

— Чорт! Нема краще, як оце!

Зараз д. Філіпп ушкварив жвавої польки, і Турнево закрутився в танці, ухопивши єврейку-кралю, тримаючи її весь час над землею, щоб вона й ногами не черкалась. Д. Пемпес та д. Вас набрались нового запалу. Інколи та чи інша пара зупинялась біля коминка, щоб випити бокал пінного вина; і цей танець тривав без кінця, коли з’явилась Роза, прочинивши двері з свічкою в руках. Розпатлана, в старих стоптаних патинках, в самій сорочці, роздрочена, червона.

— Я хочу танцювати! — кричала вона.

— А твій старий? — спитала Рафаела.

— Той? Він заснув уже, він відразу ж засинає! — відповіла регочучи Роза.

Вона вхопила д. Дюпюї, що сидів на канапі, не маючи пари, і полька відновилась.

Але пляшки були порожні.

— Я плачу за одну, — проголосив д. Турнево.

— Я також, — сповістив д. Вас.

— І я теж, — закінчив д. Дюпюї.

Всі заплескали в долоні.

Усе вийшло на славу, розпочався справжній бал. Іноді навіть Луїза та Флора забігали нашвидку і вальсували один тур, у той час як їхні клієнти там нанизу сердились від нетерплячки; з засмученим серцем, бігцем верталися вони до своєї кав’ярні.

Опівночі ще танцювали. Траплялося, що якась дівчина щезала, а як зачинали її шукати, бо не виходило візаві у танці, то помічали, що й чоловіка одного не вистачає.

— Звідки ви йдете? — спитав жартуючи д. Філіпп, тоді як д. Пемпес повертався з Фернандою.

— Ми дивилися, як спить д. Пулен, — відповів податковий урядовець. Слівце мало надзвичайний успіх; всі по черзі ходили дивитися, як спить д. Пулен у товаристві тієї чи іншої дівчини, а вони всі цієї ночі були незрозуміло поступливі. Мадам на все плющила очі і сама в куточку довгенько розмовляла на самоті з д. Васом, неначе вони з’ясовували останні подробиці вже вирішеної справи.

Нарешті о першій годині двоє жонатих, д. Турнево і д. Пемпес, заявили, що їм вже час додому, і хотіли сплатити свої рахунки. Пораховано було тільки шампану, та й то по шість франків за пляшку, а не по десять, як звичайно. І коли вони дивувалися такій великодушності, мадам радісно, весело промовила:

— Не щодня ж буває свято.

Примітки

1

Так жартома зветься вітальня високих осіб.

2

"Пануй, Британіє" — так починається англійський гімн (англ.).

3

Вірші переклав Максим Рильський.

Коментарі

1

Серпент (фр. serpent) — старовинний духовий інструмент, вигнута й закручена, як змія, трубка з дерева чи металу. Давно вже не використовується (приміт. Кіри Шахової).